

از سوی دیگر، کشورهای فاقد سلاح هسته‌ای نیز متعهد می‌شوند که هیچ‌گونه سلاح هسته‌ای یا دیگر وسایل منفجره هسته‌ای دریافت نکنند و از تلاش برای ساخت یا کسب این سلاح‌ها پرهیز کنند^۶ و ضمناً نظام پادمان آژانس بین‌المللی انرژی اتمی را برای جلوگیری از انحراف کاربرد صلح‌آمیز انرژی هسته‌ای و تولید سلاح هسته‌ای یا وسایل منفجره هسته‌ای بپذیرند.^۷ آژانس بین‌المللی انرژی اتمی (IAEA) بعنوان مسئول نظارت بر اجرای این پیمان تعیین شد و طبق پیمان، نظام‌های نظارتی و بازرسی متعددی از جمله پروتکل ۹۳+۲ ایجاد شد که در این مقاله به آنها پرداخته می‌شود.

بخش نخست - نظام‌های بازرسی آژانس

بین‌المللی انرژی اتمی در خصوص

پیمان منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای

آژانس برای نظارت بر اجرای پیمان و تعهدات اعضا، قراردادهای بازرسی متعددی با آنان به امضاء می‌رساند. انواع این قراردادها به شرح زیر است:

۱- انواع قراردادهای بازرسی آژانس

۱-۱- قرارداد بازرسی INFICIRC/66^۸:

این قرارداد پیش از الحاق هر دولت به پیمان در اختیار آژانس قرار دارد و هر عضو جدید در صورت تمایل آن را با آژانس بین‌المللی انرژی اتمی منعقد می‌کند. به موجب این قرارداد آژانس فقط از تأسیساتی بازرسی می‌کند که دولت عضو، داوطلبانه خواهان بازرسی از آن می‌شود و طبیعتاً بازرسی از همه تأسیسات هسته‌ای يك دولت را شامل نمی‌شود. همچنین اگر دولت دارنده فناوری و مواد و تأسیسات هسته‌ای، شرط واگذاری و فروش این اقلام را منوط به نظارت آژانس کرده باشد، دولت خریدار ملزم است چنین قراردادی را با آژانس به امضاء برساند. دولت‌های عضو دایم شورای امنیت و اسرائیل، هند، پاکستان، آفریقای جنوبی، برزیل و آرژانتین، این قرارداد بازرسی را با آژانس منعقد کرده‌اند. در این نوع قراردادها اصولاً نظارت بر تأسیساتی که مورد استفاده غیر صلح‌جویانه و نظامی قرار می‌گیرد،

ظهور سلاح‌های هسته‌ای و قابلیت این سلاح‌ها در وارد آوردن خسارت‌های بسیار گسترده و جبران‌ناپذیر، جهان را متحول کرد. از سال ۱۹۴۵ تاکنون پیشرفت فن‌آوری‌های هسته‌ای سیاست جهانی را دستخوش دگرگونی‌های بنیادین کرده و شرایطی پدید آورده است که در آن وابستگی هسته‌ای استراتژیک کشورها به یکدیگر به حقیقتی انکارناپذیر تبدیل شده است.^۱

تلاش‌های جهانی برای مهار کردن گسترش سلاح‌های هسته‌ای پس از پایان جنگ جهانی دوم نضج گرفت. هر طرحی که در این زمینه از سوی سازمان ملل یا یکی از دو ابرقدرت (آمریکا و شوروی سابق) ارائه می‌شد، در سایه استراتژی حفظ برتری، مورد مخالفت دیگری قرار می‌گرفت. تا سال ۱۹۶۴، پنج کشور هسته‌ای یعنی آمریکا، شوروی (سابق)، انگلستان، فرانسه و چین سلاح‌های هسته‌ای خود را آزمایش کرده و توسعه داده بودند، لذا دیپلماسی چندجانبه در زمینه مهار کردن سلاح‌های هسته‌ای از راه سازمان ملل آغاز شد و کمیته ۱۸ نفری خلع سلاح پیش‌نویس پیمانی را در ۱۹۶۸ تحت عنوان «پیمان منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای» (NPT)^۲ به مجمع عمومی سازمان ملل تسلیم کرد و مجمع نیز طی قطعنامه شماره ۲۳۷۳ آن را به تصویب رساند. این پیمان از ۱۹۷۰ لازم‌الاجرا شد.^۳

بر طبق NPT کشورهای دارنده سلاح هسته‌ای تعهد می‌کنند که از انتقال سلاح‌های هسته‌ای یا وسایل منفجره هسته‌ای به دیگران خودداری کنند.^۴ کشور دارنده سلاح هسته‌ای نیز طبق پیمان، کشوری است که پیش از اوّل ژانویه ۱۹۶۷ سلاح هسته‌ای یا دیگر وسایل منفجره هسته‌ای را تولید و منفجر کرده است و از این رو پنج کشور چین، فرانسه، شوروی (سابق)، انگلیس و آمریکا مشمول این تعریف قرار گرفتند.^۵ با این تعریف، کشورها عملاً و آشکارا به دو دسته «دارا» و «ندار» تقسیم شدند و وضعیت هسته‌ای پنج کشور مزبور رسماً تأیید شد.

پروتکل الحاقی به

معاهده منع گسترش

سلاح‌های هسته‌ای

(NPT) (93+2)

و تأیید آن بر جمهوری

اسلامی ایران

کاظم غریب‌آبادی

۱-۲- قرارداد بازرسی INFICIRC/153:

مجموعه مقررات بازرسی از دولت‌های فاقد سلاح‌های هسته‌ای، در مجموعه‌ای تحت نام و شماره مزبور در سال ۱۹۶۸ تدوین شد و دولت‌های عضو پیمان ملزم به انعقاد این قرارداد با آژانس هستند. دولت ایران این قرارداد را در سال ۱۹۷۳ با آژانس امضاء کرده که تحت سند شماره INFICIRC/214^{۱۱} در دبیرخانه آژانس در وین به ثبت رسیده و از ۱۵ مه ۱۹۷۴ پس از تحویل مصوبه مجلس شورای ملی وقت به آژانس، لازم‌الاجرا شده است.

گفتنی است که آژانس با کشورهای عضو که فاقد تسلیحات هسته‌ای هستند بر مبنای سند INFICIRC/153 موافقتنامه‌های دوجانبه بازرسی امضا می‌کند. این سند، یک مدل و الگوست که مفاد آن باید در همه موافقتنامه‌های دوجانبه بازرسی با کشورهای غیر هسته‌ای عضو NPT، رعایت شود.

۲- انواع روش‌های بازرسی توسط آژانس

۲-۱- بازرسی تأییدی یا عادی:

این بازرسی در محل معرفی شده از سوی دولت‌های عضو صورت می‌گیرد. بازرسان پس از حضور در محل، شیوه‌های حسابرسی دولت‌ها برای تعیین میزان مواد هسته‌ای موجود در آنها یا راکتورها را بررسی می‌کنند و در محل نگهداری مواد هسته‌ای و استقرار تأسیسات و تجهیزات حضور می‌یابند و اطلاعات ارائه شده از سوی دولت‌ها را مورد بررسی قرار می‌دهند.

در این مسود، ماده ۷۲ قرارداد بازرسی INFICIRC/153 مقرر می‌دارد که آژانس به صورت مستمر در موارد زیر به بازرسی خواهد پرداخت:

- بررسی موقعیت، مشخصات، مقدار و ترکیبات همه مواد هسته‌ای موضوع پادمان تحت این قرارداد.

- بررسی اطلاعات مربوط به مواد به حساب نیامده و اختلاف ارسال کننده و دریافت کننده و خطا در ثبت موجودی.^{۱۲}

بازرسان آژانس از فنون روز بهره خواهند

گرفت و از شیوه‌های آماری و نمونه‌برداری انتقادی استفاده می‌کنند و حق بازرسی فقط شامل محل‌های ذکر شده در اظهارنامه‌های دولتی می‌شود. شدت و دفعات این نوع بازرسی بستگی به میزان و نوع مواد موجود در خاک هر دولت دارد. هر اندازه مواد هسته‌ای غنی شده و تأسیسات موجود از نظر فن آوری پیشرفته‌تر باشد، شدت و دفعات بازرسی و دقت عمل بازرسان بیشتر خواهد شد. در پایان بازرسی نیز چنانچه اقدامات دولت عضو مطابق با قرارداد بازرسی باشد، فقط صلح آمیز بودن فعالیت‌های هسته‌ای دولت عضو تأیید می‌شود.^{۱۳}

۲-۲- بازرسی ویژه:

در مواردی که آژانس، بازرسی از تأسیسات یا مواد هسته‌ای دولت عضو را ضروری بداند، چنانچه شورای حکام آژانس، بازرسی ویژه را تصویب کند، این بازرسی انجام خواهد شد. در مواردی که دولتی قصد صدور مواد هسته‌ای خود را داشته باشد، باید تا دو هفته پیش از ارسال مواد، مراتب را به آگاهی آژانس برساند. در این صورت اگر آژانس بازرسی از محموله را ضروری تشخیص دهد، از دولت عضو خواهد خواست که امکانات لازم را برای بازرسی از محموله فراهم آورد. پس از فراهم شدن مقدمات بازرسی، بازرسان آژانس در محل حضور می‌یابند و ضمن درج مشخصات مواد، به پلمپ کردن محموله اقدام خواهند کرد.^{۱۴}

۲-۳- بازرسی دلوطلبانه:

به این نوع بازرسی در قرارداد بازرسی ۱۵۳، اساسنامه آژانس و مقررات پیمان اشاره‌ای نشده است. پس از اینکه دولت آمریکا در مورد فعالیت‌های هسته‌ای ج.ا.ایران تبلیغات گسترده‌ای به راه انداخت و چنین عنوان کرد که ایران در صدد دستیابی به سلاح هسته‌ای است، دولت ج.ا.ایران برای خنثی کردن این تبلیغات و اثبات بی‌اساس بودن ادعاهای دولت آمریکا، در سال‌های ۱۳۷۲ و ۱۳۷۴ دوبار دلوطلبانه از آژانس تقاضا کرد که همه تأسیسات و مواد هسته‌ای ایران را بازرسی کند. پس از پذیرش این درخواست‌ها، بازرسان آژانس همه مواد و تأسیسات هسته‌ای ایران را مورد بازرسی قرار

○ تقویت پادمان‌های هسته‌ای آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، پس از کشف برنامه هسته‌ای مخفی عراق به دنبال جنگ خلیج فارس (بحران کویت) و فعالیت‌های مشکوک هسته‌ای کره شمالی مورد توجه قرار گرفت.

تعلیق حق عضویت و امتیازات دولت عضو، ممکن است کمک‌های ارائه شده از سوی آژانس به او نیز پس گرفته شود و مراتب تخلف از سوی شورای حکام به شورای امنیت سازمان ملل، مجمع عمومی و دولت‌های عضو اعلام گردد.^{۱۹}

ارسال این گزارش به شورای امنیت، ممکن است زمینه‌ساز صدور قطعنامه‌هایی بر اساس فصل هفتم منشور (تهدید صلح، نقض صلح و وقوع تجاوز) شود. طبیعی است که پیامد امر که ممکن است با «اقدام اجرایی و قهری» همراه باشد، بسیار شدید و حتی جبران‌ناپذیر است.

بخش دوم - پروتکل الحاقی ۹۳+۲

۱- پیشینه

تقویت پادمان‌های هسته‌ای آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، پس از کشف برنامه هسته‌ای مخفی عراق به دنبال جنگ خلیج فارس (بحران کویت) و فعالیت‌های مشکوک هسته‌ای کره شمالی مورد توجه قرار گرفت.^{۲۰} این مسئله سبب شد که آمریکا و گروه غرب با استفاده از این بهانه به فکر تجدیدنظر جدی در مکانیسم نظارتی و پادمان هسته‌ای آژانس و NPT بیفتند و در نتیجه ضرورت اصلاح و تقویت نظارت بر فعالیت‌های هسته‌ای دولت‌های فاقد سلاح‌های هسته‌ای را مطرح سازند. اینان استدلال می‌کردند که رژیم نظارتی NPT گرچه در نظارت بر فعالیت‌های اظهار شده عراق مؤثر بوده، ولی در کشف فعالیت‌های اظهار نشده این کشور موفق نبوده است.

در این میان دیدگاهی مطرح شد مبنی بر اینکه نارسایی‌های سیستم نظارتی به مجری آن، یعنی آژانس بین‌المللی انرژی اتمی بازمی‌گردد و برای اصلاح این وضع پیشنهاد شد که به جای آژانس، شورای امنیت سازمان ملل مسئولیت نظارت بر فعالیت‌های هسته‌ای را به عهده گیرد.

از سوی دیگر، دیدگاهی نیز مطرح شد بر این مبنا که ضعف سیستم‌های نظارتی به خود این سیستم‌ها بازمی‌گردد و لذا این سیستم‌ها باید تقویت و اصلاح شود. طرفداران این نظر عملاً

دادند و صلح‌آمیز بودن فعالیت‌های هسته‌ای ایران را همانند بازرسی‌های قبلی تأیید کردند.^{۱۵} این نخستین بار بود که چنین بازرسی‌هایی توسط آژانس انجام می‌شد.^{۱۶}

اقدامات تنبیهی آژانس در مورد تخلفات دولتهای عضو

آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در قبال تخلف دولتهای عضو با توجه به شدت و ضعف و نوع تخلفی که دولت‌ها مرتکب می‌شوند، اقدامات بازدارنده‌ای در اساسنامه خود پیش‌بینی کرده است:

۳-۱- تعلیق حق رأی:

دولتهای عضو در صورت پرداخت نکردن حق عضویت و عدم ایفای تعهدات مالی خود، از حق رأی در ارکان آژانس محروم خواهند شد. تعلیق حق رأی ممانع از شرکت دولت عضو در مذاکرات اولیه و نشست‌ها و ارائه پیشنهاد نیست.^{۱۷} روشن است که این اقدام تنبیهی، ارتباطی به تخلف از مقررات ماهوی NPT ندارد.

۳-۲- تعلیق امتیازات:

چنانچه عضو پیوسته مفاد اساسنامه یا موافقتنامه منعقد به موجب اساسنامه را نقض و این تخلفات اهداف نهایی پیمان را نادیده انگارد، در صورتی که شورای حکام تقاضای تعلیق عضویت دولت عضو را داشته باشد و این پیشنهاد مورد موافقت دو سوم اعضای کنفرانس عمومی قرار گیرد، حقوق و امتیازات دولت عضو به حالت تعلیق در خواهد آمد.^{۱۸} برخلاف مورد نخست، این اقدام تنبیهی، عام است و تخلف از مفاد NPT همچون عدم پایبندی به تعهدات مربوط به کاربرد صلح‌آمیز انرژی هسته‌ای را دربر می‌گیرد.

۳-۳- تعلیق امتیازات و گزارش به شورای امنیت سازمان ملل متحد:

چنانچه یکی از دولت‌های عضو غیر هسته‌ای، اهداف اصلی پیمان منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای را نقض کند و تأسیسات و مواد هسته‌ای در اختیار خود را برای تولید سلاح یا دیگر ادوات انفجاری هسته‌ای به کار گیرد، یا دست به اقداماتی زند که بازرسان آژانس نتوانند پایبندی دولت مزبور را تأیید کنند، گذشته از

○ هدف از تصویب پروتکل

۹۳+۲، تقویت سیستم نظارتی آژانس بین‌المللی انرژی اتمی بر فعالیت‌های هسته‌ای دولت‌های فاقد سلاح‌های هسته‌ای عضو NPT (بویژه فعالیت‌های اظهار نشده) و نظارت بر اجرای تعهدات آنها طبق معاهده مذکور است.

۹۳+۲، در صورت بروز هر گونه تعارض بین مفاد موافقتنامه بازرسی (۱۵۳) و این پروتکل، مقررات پروتکل ۹۳+۲ اعمال خواهد شد.^{۲۲}

۲- اهداف اصلی از انعقاد پروتکل ۹۳+۲

هدف از تصویب پروتکل ۹۳+۲، تقویت سیستم نظارتی آژانس بین‌المللی انرژی اتمی بر فعالیت‌های هسته‌ای دولت‌های فاقد سلاح‌های هسته‌ای عضو NPT (بویژه فعالیت‌های اظهار نشده) و نظارت بر اجرای تعهدات آنان طبق معاهده مذکور است.^{۲۵} همه مفاد و مقررات ۹۳+۲ نیز برای رسیدن به این هدف تدوین شده است. گردآوری اطلاعات جامع در خصوص فعالیت‌های هسته‌ای دولت‌های فاقد سلاح‌های هسته‌ای و دسترسی به مکان‌ها و سایت‌های مختلف این کشورها و بازرسی از آنها، اساس پروتکل ۹۳+۲ را تشکیل می‌دهد. آژانس از راه گردآوری اطلاعات و بازرسی‌های محلی، می‌تواند بر فعالیت‌های هسته‌ای دولت‌های عضو نظارت و کنترل دقیق‌تری اعمال کند.

۳- تعهدات دولتهای امضاکننده پروتکل ۹۳+۲

تعهدات دولت‌های امضاکننده پروتکل ۹۳+۲ در مقایسه با دیگر قراردادهای بازرسی از جمله INFICIRC/153 بسیار گسترده است. این پروتکل به گونه‌ای طراحی شده است که با کسب اطلاعات بیشتر و دسترسی گسترده‌تر به محل فعالیت‌های هسته‌ای و حتی غیر هسته‌ای دولت‌ها، کارهای هسته‌ای مخفیانه و احتمالی دولت‌ها را کشف و از دسترسی آنها به سلاح‌های هسته‌ای جلوگیری کند. این تعهدات عبارت است از:

۱-۳- تهیه و ارائه اطلاعات:

الف: اطلاعات اجباری:

برطبق ماده ۲ پروتکل ۹۳+۲، دولت‌های عضو این پروتکل باید اطلاعات زیر را از راه اظهار فعالیت‌های خود به آژانس ارائه کنند:^{۲۶}

۱- اطلاعات در خصوص مکان فعالیت‌های تحقیق و توسعه چرخه سوخت هسته‌ای. این

مخالفت خود را با نشست شورای امنیت بعنوان يك نهاد سیاسی به جای آژانس بعنوان يك نهاد تخصصی و فنی ابراز داشتند. سرانجام این دیدگاه بر دیدگاه نخست چیره شد.

در ابتدای سال ۱۹۹۲، شورای حکام آژانس تصمیمات متعددی در خصوص تقویت سیستم نظارتی NPT گرفت و در دسامبر ۱۹۹۳ بررسی برنامه‌ای را تحت عنوان ۹۳+۲ به منظور تهیه پیشنهادی در خصوص تقویت مؤثر سیستم نظارتی در مدت دو سال آغاز کرد^{۲۱} (و از این رو، این برنامه، ۹۳+۲ نامیده شده است).

در ژوئن ۱۹۹۵ دبیرخانه آژانس، سند ۹۳+۲ را به شورای حکام آژانس تقدیم کرد. در آن سند اقدامات متعددی به منظور تقویت سیستم نظارتی NPT تشریح شده بود و شامل تأسیسات و فعالیت‌های اظهار شده و اظهار نشده می‌گردید. این سند شامل دو بخش بود: بخش نخست دربرگیرنده اقداماتی بود که از دید دبیرخانه آژانس می‌توانست مطابق موافقتنامه‌های آژانس با کشورهای عضو غیر هسته‌ای تحت سند IN-153/FICIRC فوراً اجرا شود. بخش دوم نیز دربرگیرنده اقداماتی بود که دبیرخانه براساس تصویب مقام حقوقی صلاحیت‌دار پیشنهاد کرده بود. در جلسه ژوئن ۱۹۹۵ شورای حکام، شورا با توجه به توصیه‌های دبیرخانه، با اجرای فوری بخش نخست موافقت کرد و بخش دوم را منوط به مذاکره و مشورت بیشتر دانست. بدین منظور شورای حکام آژانس در سال ۱۹۹۶ با تأسیس کمیته‌ای، مسئولیت تدوین مقررات بخش دوم سند ۹۳+۲ را به آن واگذار کرد. این کمیته نیز پیش‌نویس ۹۳+۲ را پس از برگزاری چندین نشست تهیه و در ۱۵ مه ۱۹۹۷ به تصویب شورای حکام آژانس رساند.^{۲۲} از این رو سند ۹۳+۲ تحت عنوان «پروتکل تقویت کارآمدی سیستم نظارتی آژانس بر فعالیت‌های هسته‌ای» مورد تصویب قرار گرفت.^{۲۳}

پروتکل ۹۳+۲ برای کشورهای عضوی طراحی شده است که موافقتنامه بازرسی و نظارت را با آژانس امضا کرده‌اند. این پروتکل دارای يك مقدمه، ۱۸ ماده و دو ضمیمه است.

شایان ذکر است که بر طبق ماده ۱ پروتکل

○ باید گفت، با اینکه در زمان مذاکرات مربوط به NPT در دهه ۱۹۶۰، هدف پیمان جلوگیری از دستیابی کشورهای صنعتی عمده به جنگ افزارهای هسته‌ای بود، امروزه این پیمان به ابزاری برای کنترل تکثیر تکنولوژی هسته‌ای در جهان سوم تبدیل شده است.

فعالیت‌ها طبق ماده ۱۸ پروتکل، شامل فرایند یا توسعه سیستم هر یک از موارد زیر خواهد بود:

- تبدیل مواد هسته‌ای
- غنی سازی مواد هسته‌ای
- تولید سوخت هسته‌ای
- رآکتورها
- تأسیسات حساس

● پردازش مجدد سوخت هسته‌ای

● پردازش زباله‌هایی که شامل پلوتونیوم، اورانیوم غنی شده بالا یا اورانیوم ۲۳۳ باشد.

۲- اطلاعات در مورد فعالیت‌های عملی در تأسیسات و مکان‌های خارج از تأسیسات. بر طبق ماده ۱۸، «تأسیسات» جایی است که در آنجا مواد هسته‌ای بطور معمول به مقادیر بیش از یک کیلوگرم مؤثر مصرف می‌شود و مکان‌های خارج از تأسیسات نیز مکان‌هایی است که در آنجا معمولاً مواد هسته‌ای به مقادیر یک کیلوگرم مؤثر یا کمتر مصرف می‌شود.

۳- اطلاعات درباره هر ساختمان یا سایت، شامل کاربری و محتویات آن. این اطلاعات باید شامل نقشه سایت باشد. بر طبق ماده ۱۸ پروتکل، سایت محدوده منحصر به تأسیسات یا مکان‌های خارج از تأسیسات است.

۴- اطلاعات در خصوص میزان عملیات هر محلی که درگیر فعالیت‌هایی است که هرچند در آنها از مواد هسته‌ای استفاده نمی‌شود، ولی برای برنامه‌های سوخت هسته‌ای اساسی و مهم شمرده می‌شود. این فعالیت‌ها در ضمیمه شماره ۱ ذکر شده و شامل ۲۵ مورد است.

۵- اطلاعات در مورد مکان، وضعیت عملیاتی و ظرفیت تخمینی تولید سالانه معادن اورانیوم و کارخانه‌های تغلیظ توریوم و در صورت تقاضای آژانس، تولید سالانه معادن یا کارخانه‌های تغلیظ خصوصی.

۶- اطلاعات درباره مواد منبعی که هنوز به ترکیب و خلوص مناسب برای تولید سوخت نرسیده است.

۷- اطلاعات پیرامون مقادیر موجود، کاربرد و مکان‌های مواد هسته‌ای که بر طبق قرارداد بازرسی ۱۵۳ معاف از بازرسی و نظارت و اظهار بوده است.

۸- اطلاعات در خصوص مکان یا پردازش بیشتر زباله‌های سطح بالا که حاوی پلوتونیوم، اورانیوم غنی شده سطح بالا یا اورانیوم ۲۳۳ است و نظارت بر آنها پایان یافته است.

۹- اطلاعات در مورد تجهیزات خاص و مواد غیرهسته‌ای که در ضمیمه دوم پروتکل آمده است، بویژه در زمینه صادرات و واردات آنها. بطور کلی این تجهیزات و مواد در ۷ دسته فهرست شده است:

● رآکتورها و تجهیزات مربوطه

● مواد غیر هسته‌ای برای رآکتورها

● کارخانه‌های پردازش مجدد عناصر سوخت هسته‌ای و تجهیزات خاصی که به این منظور طراحی شده است

● کارخانه‌های تولید عناصر سوخت هسته‌ای

● کارخانه‌های جداسازی ایزوتوپ‌های اورانیوم و تجهیزات مربوطه

● کارخانه‌های تولید آب سنگین، دوتریوم و تجهیزات مربوطه

● کارخانه‌های تبدیل اورانیوم و تجهیزات مربوطه

۱۰- برنامه‌های کلی ۱۰ سال آینده در خصوص توسعه چرخه سوخت هسته‌ای.

ب: دادن اطلاعات به نشانه حسن نیت:

دولت‌ها برای اینکه به آژانس نشان دهند هرگونه تلاش معقول برای رفع سوء تفاهم و ابهامات به عمل آورده‌اند، باید اطلاعات زیر را در اختیار آژانس قرار دهند:

- اطلاعات کامل در مورد محل‌های تحقیق و توسعه چرخه سوخت هسته‌ای که متضمن کاربرد مواد هسته‌ای نیست.

- شرح فعالیت‌ها و هویت اشخاص و نهادهای انجام دهنده فعالیت‌ها،^{۲۷}

پ: اطلاعات درخواستی توسط آژانس:

اگر آژانس در خصوص اطلاعات مندرج در بندهای الف و ب ابهامی مشاهده کند که نیاز به توضیح داشته باشد، در صورت درخواست از دولت مربوطه، این دولت باید نظر آژانس را تأمین کند.^{۲۸}

با نظارت بر فعالیت‌های یاد شده و در اختیار

○ تعهدات دولت‌های

امضاکننده پروتکل ۹۳+۲

در مقایسه با دیگر

قراردادهای بازرسی از

جمله INFICIRC/153

بسیار گسترده است. این

پروتکل به گونه‌ای طراحی

شده است که با کسب

اطلاعات بیشتر و دسترسی

گسترده‌تر به محل

فعالیت‌های هسته‌ای و حتی

غیر هسته‌ای دولت‌ها،

کارهای هسته‌ای مخفیانه و

احتمالی دولت‌ها را کشف و

از دسترسی آنها به

سلاح‌های هسته‌ای

جلوگیری کند.

به اماکن و تأسیساتی است که مستقیماً با مواد هسته‌ای سروکار دارد و از قبل توسط دولت مربوطه اظهار شده باشد.

برطبق ماده «۶»، بازرسان آژانس برای انجام مأموریت خود از روشهای زیر استفاده می‌کنند:^{۳۰}

- مشاهده عینی

- جمع‌آوری نمونه‌های محیطی

- یوتیلیزه کردن رادیو اکتیو کشف شده و ابزارهای اندازه‌گیری

- استفاده از مهر و موم

- اندازه‌گیری مواد هسته‌ای

- بررسی سوابق مربوط به مقادیر، منشأ و مصرف مواد هسته‌ای.

شایان ذکر است که پروتکل ۹۳+۲ پس از امضا و تصویب توسط دولت مربوطه، برای او لازم‌الاجرا می‌شود.^{۳۱}

۳-۳- دیگر موارد:

- پذیرش بازرسان، صدور روادید سه منظوره (ورود، خروج، اقامت) يك ساله برای بازرسان، ایجاد تسهیلات جنبی برای اجرای مقاد پروتکل، تأمین سیستم‌های ارتباط مستقیم بازرسان با مقرر آژانس یا پذیرش تجهیزات ارتباطی بازرسان.^{۳۲}

بخش سوم - ج.ا. ایران و پروتکل

۹۳+۲

ایران در سال ۱۹۶۸، NPT را امضا کرد، در سال ۱۹۷۰ آن را به تصویب رساند و در سال ۱۹۷۴ نیز با انعقاد موافقت‌نامه دوجانبه‌ای با آژانس، نظام پادمان هسته‌ای بر فعالیت‌های هسته‌ای خود را پذیرفت که این موافقت‌نامه در قالب قرارداد شماره INFICIRC/214 و براساس سند نمونه INFICIRC/153 آمده است. براین پایه، بازرسی‌های متعددی از سوی آژانس از تأسیسات هسته‌ای ج.ا. ایران به عمل آمده که همگی صلح‌آمیز بودن فعالیت‌ها را تأیید کرده است.

ج.ا. ایران تا کنون به پروتکل ۹۳+۲ نیبوسته است. پس از مطرح شدن اتهامات واهی و گسترده آمریکا در مورد نیروگاه‌های نطنز و اراک و بازدید

قرار گرفتن اطلاعات مربوطه، عملاً همه فعالیت‌های هسته‌ای صلح‌آمیز کشورهای عضو NPT تحت نظارت درمی‌آید و این درحالی است که اطلاعات درخواستی بسیار فراتر از آن چیزی است که آژانس برای نظارت بر فعالیت‌های هسته‌ای کشورهای عضو خود به آنها نیاز دارد.

۳-۲- فراهم کردن دسترسی تکمیلی بازرسان آژانس به اماکن و فعالیت‌های مرتبط:

برطبق ماده ۵ پروتکل، هر کشور عضو امضا کننده ۹۳+۲ باید دسترسی به مکانها و تأسیسات زیر را برای بازرسان آژانس فراهم کند:^{۲۹}

- هر مکانی در محل سایت (تعریف سایت در پاراگراف ۳ قسمت ۱-۳ بخش حاضر آمده است).

- هر مکانی که دولت مربوطه در پاراگراف‌های ۵ و ۸ اشاره شده در ماده ۲ مشخص کرده است (مراجعه شود به بند ۸ و ۵ قسمت ۱-۳ بند حاضر).

- هر نوع تأسیسات یا مکان خارج از تأسیسات که از کار افتاده یا راکد باشد.

- هر مکان مشخص شده توسط دولت مربوطه براساس ماده ۲ پروتکل و اماکن مورد نظر در فعالیت‌های اشاره شده در ضمیمه‌های ۱ و ۲ پروتکل. اگر دولت مورد نظر قادر به فراهم آوردن امکان دسترسی برای بازرسان نباشد، باید به گونه معقول برای قانع ساختن آژانس بکوشد.

- هر مکانی که آژانس برای انجام نمونه‌برداری محیطی مشخص می‌کند (این مورد بسیار کلی و گسترده است).

دسترسی به اماکن طبق پروتکل ۹۳+۲، بسیار گسترده‌تر از قرارداد بازرسی ۱۵۳ است و می‌تواند شامل اماکنی شود که در آنها نه مواد هسته‌ای وجود دارد و نه فعالیت هسته‌ای صورت می‌گیرد و حتی تأسیسات راکد و هر مکانی را که آژانس لازم بداند، چه اظهار شده و چه اظهار نشده باشد، دربرمی‌گیرد. درحالی که طبق قرارداد بازرسی ۱۵۳، اختیارات بازرسی آژانس محدود

○ در صورت خودداری
ج.ا. ایران از پیوستن به پروتکل الحاقی ۹۳+۲، سیاست شفاف‌سازی فعالیت‌های هسته‌ای آن زیر سؤال می‌رود و تردیدهای جدی نسبت به آن ایجاد خواهد شد و در نتیجه به اتهامات وارده به ایران در سطح گسترده افزوده خواهد شد.

بهمین ماه ۱۳۸۱ از ایران و تأسیسات نظنز بازدید کردند. وی در يك کنفرانس مطبوعاتی مشترك با رئیس سازمان انرژی اتمی ایران گفت آنچه در بازدید از طرح‌های هسته‌ای ایران دیده است، چیز غیر منتظره‌ای نبوده و گفته تهران در خصوص استفاده صلح آمیز از انرژی هسته‌ای را تأیید می‌کند. وی افزود: آژانس اصرار دارد که ج.ا.ایران پروتکل الحاقی را امضا کند و بازدیدهای بیشتری از طرح‌های هسته‌ای آن صورت گیرد؛ در آن صورت می‌توان تضمین لازم را به جامعه جهانی داد.

مدیرکل آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در ۱۲/۲۶/۱۳۸۱، موضوع بازدید از ایران را به شورای حکام آژانس به شرح زیر گزارش کرد:

«... در طول بازدید به مقامات ایرانی تأکید کردم که برای همه دولت‌ها بویژه دارندگان تأسیسات حساس چرخه سوخت هسته‌ای مهم است که کاملاً در مورد استفاده از تکنولوژی هسته‌ای خود شفاف باشند. در این رابطه بر ارزش اجرای يك پروتکل الحاقی به‌عنوان يك ابزار مهم جهت حصول اطمینان جامع توسط آژانس، تأکید نمودم... آنها به من اطمینان دادند که انعقاد پروتکل الحاقی را فعلاً نه مورد بررسی قرار خواهند داد. دبیرخانه در حال حاضر مشغول بحث با مقامات ایرانی در مورد تعدادی از موضوعات پادمانی که نیازمند توضیح است و همچنین اقدامات که باید به عمل آید، می‌باشد».^{۳۴}

با اینکه آقای البرادعی در مصاحبه خود با CNN و همچنین در کنفرانس مطبوعاتی مشترك با رئیس سازمان انرژی اتمی ج.ا.ایران از صلح آمیز بودن فعالیت‌های هسته‌ای کشورمان یاد کرد، در تدوین گزارش مزبور اصل انصاف و انعکاس واقعیت، رعایت نشده است. به همین دلیل زمینه برای اظهارات تند برخی کشورهای بهانه‌جو بیش‌ازپیش فراهم آمد و آقای البرادعی مأمور شد در اجلاس بعدی شورای حکام^{۳۵} (۱۶ ژوئن - ۲۶ خرداد) گزارش جامعی در مورد فعالیت‌های هسته‌ای ج.ا.ایران تهیه و ارائه کند.

آقای البرادعی، مدیرکل آژانس بین‌المللی انرژی اتمی و گروه همراه وی از ایران و تأسیسات مزبور، بحث پیوستن ایران به پروتکل ۹۳+۲ به صورت جدی مطرح شده است.

۱- موج جدید تبلیغات بر ضد فعالیت‌های صلح آمیز هسته‌ای ج.ا.ایران و اقدامات آژانس بین‌المللی انرژی اتمی

در ۱۴ اوت ۲۰۰۲، نمایندگان سازمان مجاهدین خلق (منافقین) در «هتل ویلارد» واشنگتن، مطالبی در مورد نیروگاه‌های نظنز و اراک بیان داشتند.^{۳۳} پس از آن، شبکه خبری CNN عکس‌های ماهواره‌ای از تأسیسات نظنز و اراک را پخش و چنین وانمود کرد که گویی این دو سایت هسته‌ای را که به ادعای آنها برای ساخت سلاح اتمی ایجاد شده است، کشف کرده‌اند.^{۳۴}

خانم کریستین امانپور، خبرنگار CNN نیز در ۸۱/۹/۲۲، مصاحبه‌ای با آقای البرادعی در خصوص تأسیسات نظنز و اراک انجام داد. آقای البرادعی در این مصاحبه اظهار داشت که آژانس از وجود تأسیسات مزبور اطلاع کامل داشته و پخش تصاویری از سی.ان.ان برای آژانس خیر جدیدی تلقی نمی‌شود. وی افزود: ما هدف از این تأسیسات را درک می‌کنیم و اعتقاد داریم تحت کنترل دقیق و برای مصارف صلح‌جویانه هستند. ولی در هر صورت باید به آنجا برویم و اطمینان حاصل کنیم که آن تأسیسات تحت نظارت نظام پادمان‌های آژانس قرار دارند. وی سپس به دعوت مقامات ایرانی از وی برای بازدید از این تأسیسات اشاره کرد و گفت: موضوعی که بر آن پافشاری خواهیم کرد، لزوم پیوستن ایران به پروتکل الحاقی است.^{۳۵}

از سخنان آقای البرادعی این‌گونه برمی‌آید که هدف وی از سفر به ایران، تنها حصول اطمینان از صلح آمیز بودن تأسیسات هسته‌ای مورد اشاره نبوده، بلکه تشویق ایران به پیوستن به پروتکل ۹۳+۲، مأموریت اصلی او به‌شمار می‌آمده است.

متعاقباً، آقای البرادعی و هیأت همراه در اوایل

○ اتحادیه اروپا و حتی روسیه خواهان پیوستن ایران به پروتکل ۹۳+۲ هستند. نمی‌تواند برروابط و به بهبود و حسنه ایران با این اتحادیه و حتی دورنمای همکاری‌های هسته‌ای صلح آمیز با روسیه اثر بگذارد.

رو شایسته نبود که مدیر کل، عدم اظهار ۱۸۰۰ کیلوگرم اورانیوم طبیعی در ۱۹۹۱ را که بر طبق قرارداد بازرسی ایران با آژانس (۲۱۴)، نیازی به اظهار آن نبوده است، بزرگ‌نمایی کند و به نوعی برای پیوستن ایران به پروتکل ۹۳+۲ که يك پروتکل داوطلبانه است نه اجباری، فشار آورد.

بارزترین نمونه این تلاش‌های خصمانه آمریکا در اجلاس سران گروه ۳۸،۸ نمود یافت. آمریکا، سران این گروه را متقاعد کرد که پیام محکمی با مضمون زیر برای ایران بفرستند:

«ما از مسایل گسترش برنامه هسته‌ای پیشرفته ایران چشم‌پوشی نخواهیم کرد و بر اهمیت پایبندی کامل ایران به تعهدات خود طبق NPT تأکید می‌کنیم. ما از ایران می‌خواهیم بی‌تأخیر یا پیش‌شرط، پروتکل الحاقی را امضا و اجرا کند. ما از بررسی جامع برنامه هسته‌ای این کشور توسط آژانس بین‌المللی انرژی اتمی سخت حمایت می‌کنیم.»^{۳۹}

سرانجام مدیر کل آژانس گزارش جامع خود را در مورد ایران در روز ۱۸ ژوئن (۲۸ خرداد) به شورای حکام تسلیم کرد. در این گزارش آمده است که ایران در ایفای تعهدات خود طبق موافقت‌نامه پادمانی با آژانس در مورد گزارش مواد هسته‌ای (۱۸۰۰ کیلوگرم اورانیوم طبیعی وارداتی در سال ۱۹۹۱)، پردازش بعدی و کاربرد آن مواد و اعلام تأسیساتی که مواد در آنها ذخیره و پردازش شده، قصور ورزیده است.^{۴۰}

ج.ا.ایران نیز پاسخ داده است که مواد مزبور به اندازه‌ای نبوده است که باید اظهار شود (کمتر از ۱ کیلوگرم اورانیوم مؤثر).^{۴۱} در بخش دیگری از گزارش آقای البرادعی آمده است که بدون امضا و اجرای پروتکل ۹۳+۲، توانایی آژانس در دادن تضمین‌های معتبر در مورد برنامه‌ها و فعالیت‌های هسته‌ای اظهار نشده، محدود است. از نظر مدیر کل، پیوستن ایران به پروتکل ۹۳+۲ گام بسیار مهمی به جلو خواهد بود.^{۴۲}

علیرغم همکاری‌های گسترده ج.ا.ایران با آژانس، گزارش آقای البرادعی به دور از واقعیت‌های اساسی تنظیم شده است. نکته مهم این است که گزارش مدیر کل آژانس، هیچ‌گونه تخلف یا نقض تعهد را احراز نکرده است. از این

در پایان اجلاس مزبور نیز، رئیس شورای حکام این گونه جمع‌بندی کرد که: شورای حکام از ایران خواست که سریعاً و بی‌قید و شرط پروتکل الحاقی را امضا و اجرا کند.^{۴۳}

از این رو شورای حکام در ۱۸ ژوئن، نه قطعنامه‌ای تصویب کرد و نه از شورای امنیت خواست که موضوع را بررسی نماید؛ اگر چه آمریکا به منظور تصویب قطعنامه‌ای بر ضد ایران، با اعضای شورای حکام سخت در حال مذاکره بود.^{۴۴}

۲- آثار نپذیرفتن پروتکل ۹۳+۲

نپذیرفتن پروتکل ۹۳+۲ می‌تواند آثار احتمالی زیر را داشته باشد:

- زمینه‌سازی برای تبلیغات روانی و اتهامات گسترده بر ضد ج.ا.ایران و غیر صلح‌آمیز تلقی شدن فعالیت‌های هسته‌ای آن؛

در صورت خودداری ج.ا.ایران از پیوستن به پروتکل الحاقی ۹۳+۲، سیاست شفاف‌سازی فعالیت‌های هسته‌ای آن زیر سؤال می‌رود و تردیدهای جدی نسبت به آن ایجاد خواهد شد و در نتیجه به اتهامات وارده به ایران در سطح گسترده افزوده خواهد شد.

- تحت‌الشعاع قرار گرفتن روابط ایران و اتحادیه اروپا؛

اتحادیه اروپا و حتی روسیه خواهان پیوستن ایران به پروتکل ۹۳+۲ هستند. نیوستن به این پروتکل می‌تواند بر روابط رو به بهبود و حسنه ایران با این اتحادیه و حتی دورنمای همکاری‌های هسته‌ای صلح‌آمیز با روسیه اثر بگذارد.

۳- آثار پذیرش پروتکل ۹۳+۲

پذیرش پروتکل ۹۳+۲ نیز آثار زیر را خواهد داشت:

- پایان نیافتن ادعاها و اتهامات بر ضد کشور:

○ تغییر رفتار اتحادیه اروپا و آژانس بین‌المللی انرژی اتمی نسبت به فعالیت‌های هسته‌ای ج.ا.ایران، ناشی از فشارهای آمریکاست. اما اهداف آنها متفاوت است.

تغییر رفتار اتحادیه اروپا و آژانس بین‌المللی انرژی اتمی نسبت به فعالیت‌های هسته‌ای ج.ا.ایران، ناشی از فشارهای آمریکا است. اما اهداف آنها متفاوت است. اتحادیه اروپا و آژانس خواهان پیوستن ایران به پروتکل ۹۳+۲ هستند، اما آمریکا به دنبال براندازی ج.ا.ایران است و از این رو پیوستن به پروتکل گرچه ممکن است آژانس و اتحادیه اروپا را از همراهی با آمریکا در این زمینه جدا کند، اما قطعاً سبب پایان گرفتن اتهامات و فشارها و تهدیدات آمریکا نسبت به نظام نخواهد شد؛ چنان‌که بوش پسر نیز اعلام کرد، تصویب پروتکل ۹۳+۲ توسط ایران مشکل را حل نخواهد کرد.

- مخلوش شدن اصل حفظ اطلاعات محرمانه: از آنجا که حجم وسیعی از اطلاعات مرتبط و غیر مرتبط با فعالیت‌های هسته‌ای، به علت تعهد کشور (در صورت پیوستن به پروتکل الحاقی) به سمت آژانس سرازیر می‌شود، این اطلاعات می‌تواند توسط برخی کشورها که همواره سعی در متهم کردن ج.ا.ایران دارند و از هیچ تلاشی برای ضربه زدن به آن فروگذار نمی‌کنند، مورد سوءاستفاده قرار گیرد و زمینه برای اقدامات بعدی آنها بیشتر فراهم شود؛ ضمن آنکه هیچ سازوکاری در پروتکل ۹۳+۲ وجود ندارد که حفاظت از اطلاعات محرمانه از سوی بازرسان را تضمین کند.

- تضعیف حاکمیت ملی:

پذیرفتن چنین پروتکلی دقیقاً به معنای واگذاری بخشی از حاکمیت کشور به یک سازمان بین‌المللی است که اساس کار آن بر مبنای تبعیض بین کشورها قرار دارد. تعهداتی که کشور بر طبق این پروتکل می‌پذیرد، بسیار گسترده‌تر از دیگر تعهدات بین‌المللی در قالب کنوانسیون‌های خلع سلاح و کنترل تسلیحات است. از سوی دیگر، موضوع پروتکل، رابطه ایران و آژانس نیست، بلکه اساساً یک موضوع امنیتی است که توسط آمریکا تعقیب و پیگیری می‌شود تا از طریق آن، به پرونده ج.ا.ایران جنبه امنیتی بدهد و به بهانه آن دست به اقدامات جدی بزند.

- مداخله گریانه بودن رژیم بازرسی ۹۳+۲: بازرسی‌های پیش‌بینی شده در پروتکل

۹۳+۲ بسیار شدیدتر از بازرسی‌های مقرر در کنوانسیون ممنوعیت سلاح‌های شیمیایی است. طبق پروتکل ۹۳+۲، آژانس می‌تواند به هر نقطه و مکانی از کشور دسترسی داشته باشد و از سوی دیگر اطلاعات گسترده‌ای نیز باید در اختیار آن قرار داد. گفتنی است که در کنوانسیون مربوط به سلاح‌های شیمیایی، بازرسی اتهامی حق دولت‌های عضو است نه سازمان ذیربط؛ از این رو فرایند همکاری و مشاوره در کنوانسیون پیش‌بینی شده تا دولت‌های عضو برای کاهش بازرسی‌های اتهامی بدان متوسل شوند و از آنجا که در بازرسی‌های اتهامی اصل بر حسن عملکرد دولت‌های عضو است، اگر بازرسی اتهامی به اثبات نرسد، ضمن آنکه موجب کاهش اعتبار سیاسی دولت اتهام‌زننده می‌شود، احتمالاً آن دولت برخی از هزینه‌های آن بازرسی را نیز باید تقبل کند. اما در پروتکل ۹۳+۲، بازرسی حق آژانس است. ضمناً در حالی که تعاملات سیاسی و متقابل بودن بازرسی اتهامی مقرر در کنوانسیون منع سلاح‌های شیمیایی موجب شده است که تاکنون این بازرسی‌ها مصداق پیدا نکنند، در مورد بازرسی‌های سرزده پروتکل ۹۳+۲، هیچ مانعی بر سر راه آنها وجود نخواهد داشت.^{۲۵}

بخش چهارم - جمع‌بندی

مبنای اصلی ایجاد رژیم پادمان و پروتکل ۹۳+۲، مقررات مندرج در NPT است که خود این پیمان نقاط ضعف عمده‌ای دارد. NPT دارای دو هدف عمده است:

- تدوین هنجارهایی در برابر گسترش سلاح‌های هسته‌ای و به عبارت دیگر تضمین گسترش نیافتن سلاح‌های هسته‌ای و تثبیت آن در سطح همان پنج کشور هسته‌ای.

- متعهد کردن کشورهای دارای سلاح هسته‌ای به اینکه به مسابقه تسلیحاتی خویش پایان بخشند و برای تحقق یافتن خلع سلاح هسته‌ای تلاش کنند.^{۲۶}

در رابطه با هدف نخست باید متذکر شد که هرچند بیشتر اعضای NPT غیرهسته‌ای‌اند، اما کشورهای هسته‌ای به گسترش کیفی سلاح‌های هسته‌ای خود پایان بخشیده‌اند و NPT نیز قادر

○ پذیرفتن چنین پروتکلی دقیقاً به معنای واگذاری بخشی از حاکمیت کشور به یک سازمان بین‌المللی است که اساس کار آن بر مبنای تبعیض بین کشورها قرار دارد. تعهداتی که کشور بر طبق این پروتکل می‌پذیرد، بسیار گسترده‌تر از دیگر تعهدات بین‌المللی در قالب کنوانسیون‌های خلع سلاح و کنترل تسلیحات است.

نبوده است انتقال تکنولوژی تسلیحات هسته‌ای را بین کشورهای خواهان آن متوقف کند و دولت عضو را از تلاش برای دستیابی به سلاح هسته‌ای بازدارد.

در رابطه با هدف دوم نیز باید گفت که طبق پیمان، کشورهای دارای سلاح هسته‌ای باید برای رسیدن به یک خلع سلاح کامل و عمومی مذاکره کنند. این امر در رأی مشورتی ۱۹۹۶ دیوان بین‌المللی دادگستری در مورد «مشروعیت تهدید یا کاربرد سلاح‌های هسته‌ای» نیز تأیید شده است. متأسفانه گام‌هایی که کشورهای هسته‌ای در راه خلع سلاح هسته‌ای برداشته‌اند، بسیار ناچیز و پراکنده بوده است. در طول دهه ۱۹۷۰ شاهد مسابقه تسلیحاتی گسترده شرق و غرب بودیم و زرادخانه‌های هسته‌ای چه از حیث کیفی و چه از نظر کمی در حال گسترش بود.

مذاکرات خلع سلاح آن هم از راه توافق‌نامه‌های ناظر به کنترل تسلیحات، از نیمه دوم دهه ۱۹۸۰ آغاز شد. ۲۷ یکی از دلایل اصلی ناکامی کشورهای غیرهسته‌ای در به تصویب رساندن «کنوانسیون منع تهدید یا کاربرد سلاح‌های هسته‌ای» در کنفرانس خلع سلاح و کمیته اول مجمع عمومی، مخالفت شدید قدرت‌های هسته‌ای بوده است.

باید گفت که علیرغم موفقیت NPT در رسمیت بخشیدن به وضع غیرهسته‌ای بیشتر کشورهای جهان، در مجموع این رژیم در «جلوگیری از گسترش سلاح‌های هسته‌ای» موفق نبوده است. این پیمان حتی در میان اعضای خود موفقیتی نداشته است و کشورهایمانند هند، پاکستان، برزیل و اسرائیل نیز که دارای برنامه‌های هسته‌ای قابل توجهی هستند، هنوز به عضویت این رژیم در نیامده‌اند. عراق عضو NPT است، ولی در یک برنامه سری برای تولید سلاح‌های هسته‌ای مشارکت کرده است.^{۲۸}

با توجه به محتوای NPT، قدرت‌های هسته‌ای موفق به تکثیر عمودی (کیفی) زرادخانه‌های اتمی خود شده‌اند. گذشته از این، دولت‌های هسته‌ای به دلایل سیاسی و تجاری، فعلاً نه به تکثیر و اشاعه افقی (کمی)

جنگ افزارهای هسته‌ای کمک کرده‌اند؛ یعنی آن را به کشورهای دیگری که مناسب تشخیص داده‌اند، منتقل کرده‌اند. فرانسه، راکتور «دیونوویک» را برای برنامه آزمایشی بمب در اختیار اسرائیل گذاشت؛ مسکو راکتوری تولیدکننده را به کره جنوبی و اسرائیل، کارخانه‌های هسته‌ای را به هند و پاکستان و پلوتونیوم غنی شده را به ژاپن منتقل کرد؛ چین، اورانیوم غنی شده به پاکستان و یک راکتور تحقیقی به الجزایر تحویل داد؛ واشنگتن نیز در قبال کمک پاکستان به مجاهدین افغان ضد شوروی (سابق)، به برنامه تولید سلاح‌های هسته‌ای پاکستان کمک کرد و سبب دستیابی این کشور به سلاح هسته‌ای شد.^{۲۹}

باید گفت، با اینکه در زمان مذاکرات مربوط به NPT در دهه ۱۹۶۰، هدف پیمان جلوگیری از دستیابی کشورهای صنعتی عمده به جنگ افزارهای هسته‌ای بود، امروزه این پیمان به ابزاری برای کنترل تکثیر تکنولوژی هسته‌ای در جهان سوم تبدیل شده است.

تنها سود بالقوه اعضای جهان سومی این پیمان (غیرهسته‌ای‌ها مانند ایران) دریافت وعده کمک برای کسب تکنولوژی هسته‌ای در راستای مقاصد صلح آمیز است.^{۳۰} اما در همین زمینه نیز تبعیض‌های بسیار و نارضایتی‌های چشمگیری در مورد محدوده چنین کمکی وجود دارد. چگونگی برخورد غرب و آمریکا با نیروگاه اتمی بوشهر و فعالیت‌های صلح آمیز هسته‌ای ج.ا.ایران، نمونه‌ای است گویا.

نکته مهم دیگر این است که برای پایبند ماندن دولت‌های هسته‌ای به تعهداتشان هیچ ضمانت اجرایی در معاهده پیش‌بینی نشده است، ولی در صورت نقض تعهدات توسط دولت‌های فاقد سلاح‌های هسته‌ای، شورای امنیت که اعضای اصلی آن دارند سلاح‌های هسته‌ای‌اند، در مورد آن دولت عضو تحت عنوان حفظ صلح و امنیت بین‌المللی، به اقدامات تنبیهی دست خواهند زد.

با توجه به توضیحات بالا به یافته‌های زیر می‌رسیم:

- NPT پیمانی تبعیض آمیز است که کشورها

○ بازرسی‌های پیش‌بینی شده در پروتکل ۲+۹۳ بسیار شدیدتر از بازرسی‌های مقرر در کنوانسیون ممنوعیت سلاح‌های شیمیایی است. طبق پروتکل ۲+۹۳، آژانس می‌تواند به هر نقطه و مکانی از کشور دسترسی داشته باشد و از سوی دیگر اطلاعات گسترده‌ای نیز باید در اختیار آن قرار داد.

را به دو دسته دارا و ندار تقسیم می‌کند. با تمدید نامحدود NPT در کنوانسیون بازنگری پیمان (۱۹۹۵)، ابزار دست‌کشورهایی که برای برپایی یک رژیم مؤثر خلع سلاح تلاش می‌کنند، از میان رفته است. با تمدید نامحدود NPT، مالکیت سلاح‌های هسته‌ای توسط پنج کشور هسته‌ای و تمایز میان کشورهای هسته‌ای و غیر هسته‌ای به صورت قانونی در آمده است.^{۵۱}

NPT در دستیابی به هدف عمده خود که همانا جلوگیری از تکثیر سلاح‌های هسته‌ای است، موفق نبوده و دارندگان جنگ‌افزارهای هسته‌ای برخلاف تعهداتشان به تکثیر این سلاح‌ها در میان اعمار و همپیمانان خود پرداخته‌اند.

کشورهای هسته‌ای به تعهد اصلی خود در چارچوب NPT که همانا رسیدن به خلع سلاح کامل و عمومی است، عمل نکرده‌اند.

NPT به ابزاری برای کنترل کشورهای جهان سوم و غیر هسته‌ای تبدیل شده است.

در محیط پیرامونی ایران، هند، پاکستان و اسرائیل به NPT پیوسته‌اند که این، تهدید بزرگی برای امنیت ملی ایران به‌شمار می‌رود. این دولتهای غیر عضو پیمان، به راحتی به توسعه برنامه‌های سلاح‌های هسته‌ای خود پرداخته‌اند.

NPT، بویژه اصل استفاده از تجهیزات و مواد هسته‌ای برای مقاصد صلح‌آمیز آن، به گونه تبعیض‌آمیز اجرا می‌شود و ج.ا.ایران برای استفاده از این اصل پیمان بسیار در تنگنا قرار دارد و همه اتهامات به سوی آن روان است در حالی که ایران عضو همه معاهدات خلع سلاح و کنترل تسلیحات است و سوابق موجود در آژانس بین‌المللی انرژی اتمی نیز مؤید پایبندی آن به تعهدات بین‌المللی و صلح‌آمیز بودن فعالیت‌های هسته‌ای اش است.

باتوجه به موارد بالا و آثار احتمالی ناشی از پذیرش یا نپذیرفتن پروتکل ۹۳+۲، باید بر پایه کارشناسی دقیق، همه ابعاد و جوانب پذیرش یا نپذیرفتن این پروتکل بررسی و تصمیمی معقول که کمترین پیامدهای منفی را برای کشور داشته و تضمین‌کننده منافع و امنیت ملی باشد، گرفته

شود.

باید دانست که فشارهای آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، آمریکا و گروه غرب در مورد فعالیت‌های هسته‌ای صلح‌آمیز ج.ا.ایران گام به گام تشدید می‌شود. طبیعتاً اهداف آنها با هم متفاوت است. آژانس و گروه غرب به دنبال فشارهای آمریکا، خواهان پیوستن ایران به پروتکل ۹۳+۲ و نظارت سخت آژانس بر فعالیت‌های هسته‌ای ج.ا.ایران هستند، ولی آمریکا در استراتژی مقابله خود با ایران به دنبال ابزارهای قانونی - حقوقی بین‌المللی برای اثبات اتهامات در مورد ایران مبنی بر تعقیب برنامه دستیابی به سلاح‌های کشتار جمعی و فراهم کردن زمینه اقدامات جدی بر ضد کشورمان است.

آمریکا سرمست از پیروزی در افغانستان و عراق یا استراتژی پیروزی بدون جنگ و با ابزار مبارزه با تروریسم و سلاح‌های کشتار جمعی، بی‌توجه به نظر سازمان ملل و افکار عمومی در جهان، حجم اتهامات خود به ج.ا.ایران را افزایش داده است. ظاهر قضیه این است که آمریکا می‌کوشد ایران را برای پیوستن به پروتکل ۹۳+۲ و اعمال نظارت هرچه بیشتر بر فعالیت‌های هسته‌ای اش زیر فشار بگذارد و به نوعی درصد تغییر رفتار ایران است. با نگاهی به سوابق به این نتیجه می‌رسیم که آمریکا از استراتژی تغییر رفتار ایران به استراتژی تغییر حکومت روی آورده است. قرار دادن نام ایران در فهرست کشورهای محور شرارت، تهدید ایران به اقدام نظامی، زدن اتهامات واهی به ایران در رابطه با سلاح‌های کشتار جمعی، علیرغم اینکه کشورمان عضو همه معاهدات در زمینه خلع سلاح بوده و پایبندی خود به تعهدات بین‌المللی اش را به اثبات رسانده است و... همه مؤید این نکته است.

چنین می‌نماید که آمریکا برای آغاز کردن اقدامات جدی خود بر ضد ایران در وهله نخست به دنبال اثرگذاری بر سازمان‌های مرتبط با خلع سلاح و کنترل تسلیحات است.

نکته دیگر این که ج.ا.ایران به علت تأمین انرژی مورد نیاز خود از منابع گوناگون و همچنین تأمین سوخت هسته‌ای، حق خود می‌داند که

○ هر چند بیشتر اعضای NPT غیر هسته‌ای اند، اما کشورهای هسته‌ای به گسترش کیفی سلاح‌های هسته‌ای خود پایان بخشیده‌اند و NPT نیز قادر نبوده است انتقال تکنولوژی تسلیحات هسته‌ای را بین کشورهای خواهان آن متوقف کند و دولت عضورا از تلاش برای دستیابی به سلاح هسته‌ای باز دارد.

هسته‌ای عضو NPT عبارت است از:

ماده ۵ پیمان اقداماتی را پیش‌بینی کرده که به موجب آن طرف‌های دارای سلاح هسته‌ای منافع بالقوه حاصله از استفاده صلح‌جویانه از انفجارات هسته‌ای را در اختیار کشورهای غیر هسته‌ای قرار دهند که این امر بر اساس عدم تبعیض خواهد بود.

برطبق ماده ۶ پیمان نیز طرف‌های دارنده سلاح‌های هسته‌ای موافقت می‌کنند که با حسن‌نیت، مذاکرات درباره اقدامات مؤثر مربوط به قطع مسابقه تسلیحات هسته‌ای و نیز خلع سلاح هسته‌ای را در تاریخ نزدیک ادامه دهند.

برای مطالعه دقیق متن NPT مراجعه شود به:

IAEA, INFICIRC/ 140, 22 April 1970, available at: www.iaea.org/worldatom/document/inficirc/others/inficirc140.Pdf.

۵. دفتر نمایندگی سازمان ملل در تهران، ملل متحد و عدم تکثیر سلاح‌های هسته‌ای، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، ۱۳۷۶، ص ۵.

6. IAEA, INFICIRC/ 140, Article 2, op. cit.

7. IAEA, INFICIRC/ 140 Article 3, Ibid.

۸. برای مطالعه این قرارداد بازرسی، رجوع شود به:

IAEA, INFICIRC/ 66/ Rev.2, 16 sep 1968, available at: www.iaea.org/worldatom/documents/inficircs/others/inf66r2.shtml.

۹. کاظم غریب‌آبادی، پیشین، ص ۴۸.

۱۰. برای مطالعه این قرارداد بازرسی، مراجعه شود به:

IAEA, INFICIRC/ 153, June 1972, available at: www.iaea.org/worldatom/document/inficircs/others/inf153.shtml.

۱۱. برای مطالعه قرارداد بازرسی ج.ا. ایران با آژانس، مراجعه کنید به:

IAEA, INFICIRC/ 214, 13 Dec 1974, available at: www.iaea.org/worldatom/document/inficircs/others/inf214.Pdf.

12. IAEA, INFICIRC/ 153, op.cit.pp. 15-16.

۱۳. کاظم غریب‌آبادی، پیشین، صص ۵۲-۵۰.

۱۴. همان، ص ۵۲.

۱۵. محمود یادگارفر، «نظام‌های بازرسی سلاح‌های کشتار جمعی»، مجله سیاست دفاعی، ش ۲۵، زمستان ۷۵، صص ۱۲۷-۱۲۳.

۱۶. برای آگاهی بیشتر از نظام بازرسی آژانس، به منابع زیر رجوع کنید:

IAEA, Safeguards Booklet, available at: www.iaea.org/worldatom/Press/News/pdf/englnuke.pdf.

IAEA, Safeguards Factsheet, available at: www.iaea.org/worldatom/priodicals/Factsheets/English/SL-safeguards.pdf.

برنامه‌های هسته‌ای صلح‌آمیز خود را گسترش دهد. شائبه پنهانی بودن پروژه‌های نظنز و اراک نیز غیرمنطقی است، چرا که موضوع پادمان و مسئولیت‌های نظارتی آژانس نیستند و ایران مطابق با قرارداد بازرسی خود با آژانس (214) موظف به اعلام آنها نبوده است. اما با این وجود و قبل از هیاهوی تبلیغاتی محافل و رسانه‌های غربی، آژانس را از وجود چنین تأسیساتی آگاه کرده که آقای البرادعی نیز در مصاحبه خود با CNN به آن اذعان داشته است.

فلسفه وجودی، اهداف و مسئولیت‌های آژانس بین‌المللی انرژی اتمی که همانا توسعه کاربردهای صلح‌آمیز انرژی اتمی در جهان و جلوگیری از کاربردهای غیر صلح‌آمیز آن است، از همان ابتدا مورد پذیرش ایران قرار گرفته است. مناسبات و همکاری‌های ایران و آژانس نیز از آغاز فعالیت آن تا به امروز از سطح بسیار خوبی برخوردار بوده است. ایران در خصوص پادمان‌ها نیز تعهدات بین‌المللی را در این خصوص پذیرفته است، اما با اینکه تقریباً همه اسناد بین‌المللی الزام‌آور در زمینه اشاعه سلاح‌های هسته‌ای و خلع سلاح مربوطه را امضا و تصویب کرده، لیکن متأسفانه از حق مسلم خود که در ماده 4-NPT پیش‌بینی شده، یعنی حق استفاده صلح‌جویانه از انرژی اتمی، محروم گردیده است.

یادداشتها

۱. هاولت، داریل، تکثیر سلاح‌های هسته‌ای، ترجمه احمد علیخانی، تهران: دوره عالی جنگ، ۱۳۷۸، چاپ اول، ص ۱۵.

2. Non-Proliferation Treaty (NPT)

۳. کاظم غریب‌آبادی، آشنایی با معاهدات خلع سلاح و کنترل تسلیحات، تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۸۱، چاپ اول، صص ۲۹-۲۵.

۴. برطبق ماده ۱ NPT، کشورهای دارای سلاح هسته‌ای موافقت می‌کنند از انتقال سلاح‌های هسته‌ای یا وسایل منفجره هسته‌ای به دریافت‌کننده خودداری نمایند و نیز از انتقال کنترل بر این قبیل سلاح‌ها و وسایل منع شده‌اند.

کشورهای دارای سلاح هسته‌ای اجازه دارند سلاح‌های هسته‌ای خود را در مناطقی از سرزمینشان که به موجب موافقت‌نامه‌های بین‌المللی مشمول ممنوعیت نباشد، مستقر سازند. تعهدات دیگر کشورهای دارنده سلاح‌های

○ یکی از دلایل اصلی ناکامی کشورهای غیر هسته‌ای در به تصویب رساندن «کنوانسیون منع تهدید یا کاربرد سلاح‌های هسته‌ای» در کنفرانس خلع سلاح و کمیته اول مجمع عمومی، مخالفت شدید قدرت‌های هسته‌ای بوده است.

۳۵. مصاحبه خبرنگار CNN با مدیر کل آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، ۱۳۸۱/۹/۲۲.

36. www. Iaea. Org/ worldatom/ press/ statement/ 2003/ebsp 2003n008. Shtml.

۳۷. ۳۵ کشور عضو شورای حکام برای سال ۲۰۰۲ و ۲۰۰۳ عبارتند از:

آرژانتین، استرالیا، بلغارستان، کانادا، شیلی، کلمبیا، کوبا، جمهوری چک، دانمارک، برزیل، بوریکنافاسو، چین، مصر، فرانسه، آلمان، هند، ج.ا.ایران، ژاپن، کویت، مالزی، مراکش، هلند، نیوزیلند، پاناما، فیلیپین، رومانی، روسیه، عربستان، آفریقای جنوبی، اسپانیا، سودان، سوئیس، ترکیه، انگلستان، آمریکا.

"Iran rebuked for failing to comply with IAEA safeguards", Jean du preez and lawrence scheinman, available at: www. CNS. com.

۳۸. گروه ۸، متشکل از هفت کشور صنعتی فرانسه، آمریکا، کانادا، انگلستان، آلمان، ژاپن، ایتالیا و روسیه است.

۳۹. اجلاس گروه ۸ از ۱ تا ۳ ژوئن ۲۰۰۳ (۱۱ تا ۱۳ خرداد ۸۲) در شهر اویان فرانسه برگزار شد. در این اجلاس مسایل مربوط به تروریسم و سلاح‌های کشتار جمعی مورد توجه جدی قرار گرفت. اظهارات فوق نیز در یکی از بیانیه‌های این گروه تحت عنوان «عدم تکثیر سلاح‌های کشتار جمعی» به عنوان یک بند مستقل آمده است. برای مطالعه کامل این بیانیه مراجعه شود به:

- www. G8. Fr/evian/ english/navigation/ summit/ sumit- documents/ non-...

در این اجلاس همچنین برنامه‌های اقدام و بیانیه‌های دیگری مرتبط با موضوعات سلاح‌های کشتار جمعی و تروریسم به شرح زیر به تصویب رسید:

"Non proliferation of wmd, security radio-actives sources", AG8 statement, available at: www. G8. Fr/ evian/ english/ navigation / news/ news- update/non- proliferation- of-...

- "Building international Political will and capacity to combat terrorism", AG 8 action plan, available at: www. G8. Fr/ evian/ english / navigation/ news/ news- update/ building- international-...

- "Global partnership against the spread of weapons and materials of mass destruction", AG 8 action plan, available at: www. G8. Fr/ evian/ english/ navigation/ news/ news- update/ global- partnership- agai-...

40. IAEA/ Gov/ 2003 40, 6 June 2003, available at: www. Iaea. org/ worldatom/ Documents/ Board/ 2003/ gov 2003- 40. pdf.

41. Ibid.

42. Ibid.

43. "IAEA Board of Governors: Chair-

IAEA, Safeguards System of the IAEA, available at: www. Iaea. org/ worldatom/ programmes/ safeguards / safe g- system. pdf.

17. Statute of the IAEA, Article 19, available at: www. Iaea. org/ worldatom/ documents/ Statute. Html.

18. Ibid.

19. Ibid.

20. Chen zak, Iran's nuclear policy and the IAEA: An Evaluation of program 93+2, P.1, available at: www. Washington Institute. org/ Pubs/ exec/ zakexec. htm.

21. "Strengthening of IAEA safeguards" P.Z, available at: www. Dfat. gov. au/ security/ pd/ 947/947-11. Html.

22. Ibid.

۲۳. پروتکل مزبور در قالب سند INFICIRC/540 تدوین شده است. برای دسترسی و مطالعه این سند مراجعه کنید به:

IAEA/ INFICIRC/ 540, sep 1997, available at: www. Iaea. org/ worldatom / documents/ INFICIRC/ 1998/ inficirc 540 corrected. pdf.

24. Ibid, Article 1, p.2.

25. Moward Diamond, IAEA Approves 93+2 Protocol, Awaits Adoption by Member-states, p.1, available at: www. armscontrol. org/ act/ 1997-95/iaea.asp.

26. IAEA, INFICIRC/ 540, op.cit., pp.2-5.

27. Ibid, p.5.

28. Ibid, p. 6.

29. Ibid, pp. 6-8.

30. Ibid, pp. 8-9.

۳۱. ۲۰ تا ۲۳ خرداد ۱۳۸۲، ۷۳ کشور پروتکل الحاقی را امضا کرده‌اند که فقط ۳۵ کشور آن را تصویب و اجرا می‌کنند. این سی و پنج کشور عبارتند از: استرالیا، آذربایجان، بنگلادش، بلغارستان، بوریکنافاسو، کانادا، چین، کرواسی، قبرس، جمهوری دموکراتیک کنگو، جمهوری چک، اکوادور، گرجستان، آفریقای جنوبی، اسلوانی، رومانی، لهستان، پرو، پاناما، نروژ، نیوزیلند، مغولستان، مالی، موناکو، لیتوانی، لتونی، کویت، اردن، ژاپن، جامائیکا، اندونزی، مجارستان، واتیکان، ترکیه، ازبکستان.

برای اطلاع از فهرست کامل کشورهای امضا و تصویب کننده پروتکل الحاقی مراجعه شود به:

www. Iaea. org/ worldatom/ programmes/ safeguards / sg-protocol. shtml.

32. IAEA, INFICIRC/ 540, op. cit., pp. 11-12.

33. Federal news service, August 14, 2002. - www. Haaretzdaily. com, 23 Feb/ 2003.

۳۴. «از امیرآباد تا کرملین»، همشهری، ۱۳۸۱/۱۲/۶.

○ علیرغم موفقیت NPT

در رسمیت بخشیدن به وضع غیر هسته‌ای بیشتر کشورهای جهان، در مجموع این رژیم در «جلوگیری از گسترش سلاح‌های هسته‌ای» موفق نبوده است. این پیمان حتی در میان اعضای خود موفقیتی نداشته است. کشورهایمانند هند، پاکستان، برزیل و اسرائیل نیز که دارای برنامه‌های هسته‌ای قابل توجهی هستند، هنوز به عضویت این رژیم در نیامده‌اند.

○ با توجه به محتوای NPT، قدرت‌های هسته‌ای موفق به تکثیر عمودی (کیفی) زرادخانه‌های اتمی خود شده‌اند. گذشته از این، دولت‌های هسته‌ای به دلایل سیاسی و تجاری، فعلاً نه به تکثیر و اشاعه افقی (کمی) جنگ‌افزارهای هسته‌ای کمک کرده‌اند؛ یعنی آن‌را به کشورهای دیگری که مناسب تشخیص داده‌اند، منتقل کرده‌اند.

48. Geoffrey Kemp and Shelly A. staphi, **The Control of the Middle East Arms Race**, 1991, pp. 130-135.

49. Paul Leventhal, "Plugging the leaks in Nuclear Export Control: why Bother?" **Orbis**, Vol.36, No.2, Spring 1992, pp. 167-180.

۵۰. ماده ۴ NPT مقرر می‌دارد که مفاد پیمان به گونه‌ای تفسیر نخواهد شد که به حقوق اعضای پیمان در توسعه تحقیقات و تولید و استفاده از انرژی هسته‌ای برای مقاصد صلح‌آمیز - بی‌تبعیض - لطمه وارد سازد. طبق این ماده، همه دولت‌های عضو پیمان متعهد می‌شوند که مبادله هر چه وسیع‌تر تجهیزات و مواد و اطلاعات علمی و تکنولوژیک را برای مقاصد صلح‌جویانه انرژی هسته‌ای تسهیل کنند.

51. Unidir, Newsletter, Geneve, No. 26/27, 1994, pp. 2-4.

woman's summing-up statement", 19 June 2003, available at: www.iaea.org/worldatom/Press/P-release/2003/mcd-advise-072.shtm 1.

44. Jean du Preeze and Lawrence, **op.cit.**

۴۵. برای مطالعه بیشتر در مورد بازرسی‌های اتمی مقرر در کنوانسیون سلاح‌های شیمیایی، مراجعه کنید به ماده ۹ و بخش ۱۰ پیوست بازرسی و تأیید متن کنوانسیون منع سلاح‌های شیمیایی، در

available at: www.opcw.org.

۴۶. کاظم غریب‌آبادی، پیشین، ص ۵۵.

47. Manpreet sethi "from Nuclear Non-proliferation to nuclear Disarmament", **Strategic Analysis**, IDSA, New Delhi, Vol. 21, No.2, March 1998, pp. 1808-1809.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی